

ROZWÓJ ZABAWY I JEJ PODSTAWOWE FUNKCJE – CZYLI O ROLI ZABAWY W ŻYCIU I ROZWOJU DZIECKA.

Dziecko już od momentu urodzin nieustannie odkrywa oraz eksperymentuje. Bada świat wykorzystując wszystkie zmysły a jego podstawową formą aktywności jest zabawa. Dzieci większość swojego aktywnego czasu spędzają przecież bawiąc się i dzięki temu poznają codziennie nowe dźwięki, odgłosy, faktury dotykowe, smaki, zapachy, emocje, relacje społeczne itd. Jest to ta forma aktywności, poprzez którą dziecko zdobywa nowe doświadczenia, umiejętności i wiedzę. Poprzez zabawę dziecko poznaje świat oraz siebie samego. Zabawa jest również metodą uczenia się nowych umiejętności, wyrażania emocji, reagowania na trudne wydarzenia czy po prostu formą odpoczynku. O tym, jak ważna jest zabawa dla dzieci mówią wyniki licznych badań, które również nierzadko wskazują na występowanie zaburzeń rozwojowych u dzieci, które nie miały dostatecznie dużo zabawy.

Warto również podkreślić, że zabawa jest często najbardziej efektywnym sposobem komunikacji między dzieckiem a osobą dorosłą. Można zatem powiedzieć, że **zabawa jest podstawą rozwoju poznawczego dzieci oraz dowodem ich rozwoju społecznego. Ma również ogromne znaczenie dla rozwoju motorycznego dziecka**, oczywiście zarówno w obrębie motoryki małej jak i dużej. Takie nieustanne odkrywanie i doświadczanie nieznanego jest wrodzoną potrzebą każdego dziecka, dziecko bowiem samoistnie potrzebuje zabawy do prawidłowego funkcjonowania i to od nas, dorosłych zależy czy będziemy tę potrzebę w dzieciach pielęgnować.

Musimy pamiętać, że dobra zabawa to taka która jest dla dziecka atrakcyjna, wzbudza jego zainteresowanie, przykuwa uwagę i dostarcza radości. Musi ona być przede wszystkim **dobrowolna**. W momencie gdy się do niej zmusza, traci swój sens. Istotną rolę odgrywa też motywacja dziecka dlatego aktywności powinny być planowane tak, aby trafiały w potrzeby dzieci w danym wieku.

Zarówno w psychologii jak i w pedagogice można odnaleźć wiele różnych podziałów zabaw dziecięcych. Anna Brzezińska podkreśla w swoich publikacjach, że zabawa pojawia się w różnych fazach rozwoju, zatem pełni w nich różne role. Wg tej autorki **zabawa przyczyniając się do rozwoju dziecka, sama także temu rozwojowi podlega.**

Jako pierwsze, bo na ogół już u dzieci po ukończeniu 6 msc. życia pojawiają się zabawy funkcjonalne i czynności manipulacyjne. Wielu badaczy i autorów zastanawiało się czy czynności ruchowe i manipulacyjne niemowląt, skierowane początkowo na własne ciało np. przebieranie paluszkami, prychnięcie śliną czy ruchy uwydatniające warg, a później skierowane na przedmioty, np. potrząśnięcie uchwyconym przedmiotem, przekładanie go z ręki do ręki, dotykanie go, próbowanie mają charakter zabawy czy są to po prostu ćwiczenia odruchów oparte na reakcjach określonych. Problem ten starał się rozstrzygnąć Piaget, nadał on tym czynnościom złożoną nazwę „zabawy – ćwiczenia” i opisał je jako aktywności asymilacyjne, tzn. że dziecko, które ma już pewien schemat czynnościowy, włącza do niego nowe elementy a następnie powtarza daną czynność dla przyjemności. Można więc powiedzieć, że **zabawy funkcjonalne** to ćwiczenia funkcji sensoryczno-motorycznych, których motywacja, zgodnie z poglądem Wygotskiego na zabawę dziecka, jest oczywiście nieświadoma.

Tak jak wspomniałam wcześniej zabawy funkcjonalne wiążą się często z **zabawami manipulacyjnymi**, które polegają na oddziaływaniu dziecka na zabawki i przedmioty.

W pierwszym roku życia zabawy manipulacyjne przybierają formę manipulowania prymitywnego, które określamy mianem **manipulacji niespecyficznej**. Dziecko nie korzysta jeszcze z możliwości działania, jakie stwarza dany przedmiot. Niemowlę naciska ten przedmiot, obmacuje go, wymachuje nim, postukuje lub pociera nim o podłogę, potrząsa, zbliża do ust itd. Dziecko na tym etapie rozwoju właściwie z każdym napotkanym przedmiotem obchodzi się w podobny sposób.

Na początku drugiego roku życia u dzieci pojawiają się **manipulacje specyficzne**. Są to takie działania, które zakładają koordynację kilku schematów czynnościowych oraz różnicowanie czynności pokrewnych po to, by je dostosować do swoistej struktury i funkcji danego przedmiotu, będącego aktualnym obiektem manipulacji dziecka. Inaczej mówiąc, dziecko zaczyna używać przedmiotów wykorzystując ich właściwości, np. podejmuje próby otwierania i zamykania pudełek, miesza łyżeczką w kubku, wkłada mniejsze przedmioty w większe itp.

Kolejnym etapem w rozwoju dziecka oraz rozwoju zabawy są **zabawy konstrukcyjne**, które oczywiście wywodzą się z zabaw manipulacyjnych, będących ich podstawą. Zabawy konstrukcyjne to takie działania intencjonalne dziecka, w których dąży ono do uzyskania jakiegoś wytworu i dostrzega rezultat swojego działania. Wytwór w zabawie konstrukcyjnej powstaje niezależnie od tego czy dziecko używa do jego wykonania tylko własnych rąk (np. przy budowaniu z klocków) czy posługuje się narzędziami (np. przy budowaniu babek z piasku). Powstanie wytworu jest tutaj również niezależne od tego czy dziecko konstruuje coś z wyobraźni czy według jakiegoś wzoru lub modelu.

Rozwój zabawy konstrukcyjnej również przebiega etapowo. W początkowym etapie rozwoju zabawy konstrukcyjnej dziecko jest zainteresowane samą czynnością budowania, następnie przechodzi do zainteresowania głównie wynikiem tej czynności, czyli jej wytworem, co z kolei motywuje dziecko do podjęcia doboru odpowiednich środków i sposobów realizacji zadania, a więc do działania planowego i celowego. Do wczesnych zabaw konstrukcyjnych możemy zaliczyć np. budowanie przez małe dziecko babek z piasku za pomocą wiaderka i łopatkę. Dziecko budując babki z piasku początkowo zafascynowane jest samą czynnością budowania, następnie w centrum jego zainteresowania jest już gotowa babka z piasku, dalej dziecko sięga po wiaderko, łopatkę i planuje swoje działanie tak, aby uzyskać najbardziej satysfakcjonujący wytwór.

Wśród zabaw konstrukcyjnych możemy wymienić oczywiście budowanie z klocków, lepienie z plasteliny, ciastoliny, babki z piasku, układanie mozaiki lub obrazków. Pamiętajmy, że wytwór zabawy konstrukcyjnej może mieć charakter nawet bardzo nietrwały czy ulotny, zatem zabawą konstrukcyjną będzie również np. puszczenie baniek mydlanych czy rzucanie cieni na ścianę.

Zabawy manipulacyjno – konstrukcyjne małego dziecka możemy traktować jako pewną formę aktywności, która kształtuje umysł dziecka. Dziecko podczas zabawy kolejno uświadamia sobie jakie sposoby działania prowadzą do celu i pozwalają na osiągnięcie danego skutku czy efektu. Dziecko uczy się przewidywać i tak kierować swoimi czynnościami, żeby skutecznie oddziaływać na przedmioty i korzystać z nich wykorzystując ich budowę i funkcje. Zabawy te ponadto rozwijają wyobraźnię, prowokują do analizy i syntezy, kształcą zmysł estetyczny, poczucie sprawstwa i celowości, a przy okazji rozwijają sprawności motoryczne i sensoryczne.

Rozwój zabawy w 2 i 3 r.ż. wg M. Borstein polega na przejściu od zabaw funkcjonalnych do zabaw symbolicznych. **Zabawa symboliczna** to inaczej zabawa w udawanie, zabawa na niby. Zdolność do udawania, tj. zachowania na niby, a więc do zabawy w udawanie rozwija się biorąc początek z prostszych form aktywności dziecka i pojawia się mniej więcej między 18 a 24 miesiącem życia. Zdolność ta zakłada zastępowanie jednych przedmiotów drugimi, czyli rekwizyty w zabawie otrzymują nowe znaczenie. Między przedmiotem zastępującym i zastępowanym początkowo widać pewne podobieństwo, z czasem jednak prawie wszystko może zastępować dany przedmiot.

Zabawa na niby wyraża się nie tylko tym, że dziecko same zaczyna odgrywać sytuacje na niby, ale również tym że rozumie udawanie innych osób, np. kiedy mam w zabawie udaje, że pomarańcza to piłka. Na zabawę symboliczną składają się trzy jej formy. Pierwsza z nich to tzw. **zabawa przez odniesienie**, jest to forma udawania substytucyjnego, która polega na przyjęciu, że jakiś przedmiot czy obiekt jest tym, czym nie jest naprawdę, np. banan – telefonem. Drugą formą zabawy na niby jest tzw. **forma prawdy**, która polega na takim traktowaniu przedmiotu czy obiektu jakby posiadał on cechy, których w rzeczywistości nie posiada, np. udajemy że mamy brudne ubranie podczas gdy tak naprawdę jest ono czyste. Trzecia forma zabawy w udawanie to tzw. **forma istnienia**, która polega na wyobrażeniu sobie czegoś, czego nie ma w rzeczywistości, np. kapelusz na czyjejś głowie. Należy podkreślić, że wszystkie trzy formy udawania występują jako zespół.

W kolejnym etapie rozwoju zabawy zabawa symboliczna staje się podstawą i przekształca się w **zabawę tematyczną**. Następuje uporządkowanie zabawy symbolicznej, tzn. dziecko zaczyna odtwarzać rzeczywistość w zabawie. Początkowo pojawiają się proste **zabawy naśladowcze i odtwórcze**, które nie polegają na bezpośrednim i natychmiastowym imitowaniu czynności dorosłych ale na naśladownictwie odroczonym z elementami symbolicznymi, np. kiedy dziecko „usypia” lalę kołysząc ją lub wożąc w wózku jego działanie opiera się nie tylko na ruchach stereotypowych, naśladowujących zachowanie mamy ale zawiera także komponent fikcji. Symboliczne schematy naśladowcze dziecko odniosło do działania na lali, czyli na przedmiocie, który reprezentuje żywą istotę i jest traktowany przez dziecko analogicznie do tego, jak ono samo jest traktowane przez mamę w trakcie usypiania. Czy dziecko w tej zabawie podejmuje rolę? Zdania są podzielone. Istnieje jednak duże prawdopodobieństwo, że na tym etapie dla dziecka ważniejsze i bardziej dostępne jest samo naśladowanie czynności niż wyobrażanie sobie, że jest mamą, fryzjerem czy sklepową.

Repertuar imitowanych czynności w toku rozwoju zwiększa się, dzięki czemu przebieg zabawy jest bogatszy i bardziej urozmaicony, np. dziecko rozbiera lalę, zakłada piżamkę, układa na poduszce, przykrywa kołderką, kołysze. Sekwencje czynności, jakie wykonuje dziecko nie są już chaotyczne ale wykonywane zgodnie z planem. Teraz dziecko preferuje zabawki realistyczne, nie zaś przedmioty zastępcze.

Stopniowo aktywność symboliczna dziecka zaczyna oddzielać się od gestu i działania z przedmiotami, zaczyna natomiast wiązać się z przyjmowaniem ról oraz reguł z nimi związanych. Dziecko poznaje w zabawie świat społeczny: role rodzinne i zawodowe, wartości, tradycje, obyczaje a przejawem tego jest zabawa np. w dom, w kuchnię, w sklep, w gospodarstwo itd. Zabawy tematyczne są coraz bardziej rozwinięte i pomysłowe, mogą być indywidualne, w towarzystwie rówieśników lub dorosłych. Możemy tutaj wyróżnić **zabawy twórcze**, które akcentują inwencję dzieci oraz ich umiejętności przekształcania świata rzeczywistego; **zabawy udawane, fikcyjne**, które kładą nacisk na umowność działania „na niby”; **zabawy inscenizacyjne**, w których istotny jest przebieg zabawy, budowanie fabuły i akcji oraz używanie rekwizytów oraz **zabawy w role**, które kładą akcent na podejmowanie i odgrywanie różnych ról.

Jak podaje Maria Przetacznik – Gierowska dalszy rozwój zabaw tematycznych polega na:

1. *rozszerzaniu kręgu tematów i ról podejmowanych przez dziecko,*
2. *coraz bardziej twórczym wykorzystaniu zabawy dla kontynuowania akcji i jej kolejnych epizodów,*
2. *wydłużeniu czasu trwania zabawy (niekiedy dzieci kontynuują zabawę następnego dnia lub nawet przez kilka dni),*
3. *przejściu od zabawy indywidualnej (samotnej) do zespołowej, co wiąże się m.in. z podziałem ról wśród uczestników i planowaniem „scenariusza” zabawy,*
4. *wzrastającym znaczeniu języka i mowy w kreowaniu akcji zabawy,*
5. *coraz silniejszych związkach zabaw z życiem społecznym. (Przetacznik-Gierowska, 2006)*

Poza już omówionymi rodzajami zabaw możemy wyodrębnić jeszcze zabawy zespołowe, w tym często ruchowe oraz zabawy dydaktyczne. W zabawach tych aktywność własna dzieci jest często inspirowana przez osoby dorosłe, zwłaszcza w placówkach takich jak żłobki czy przedszkola. Schemat zabawy i pomysł nie pochodzi od dzieci, ale jak wiemy z zewnątrz grupy dziecięcej, chociaż często zdarza się że dzieci biorące udział w tych zabawach grupowych skutecznie modyfikują nasze założenia, reguły czy sposoby postępowania ;-)

Zabawa, jako podstawowa forma działalności i aktywności dziecka aż do momentu, kiedy podejmie ono naukę szkolną odgrywa niezwykle ważną rolę w jego rozwoju psychoruchowym. Pamiętajmy bowiem, że rozwój psychiki dziecka związany jest zarówno z rozwojem procesów poznawczych i wykonawczych. To znaczy, że poprzez zabawę wspieramy dzieci w rozwoju motoryki, która jest przecież ściśle powiązana z psychiką, czyli zabawa wpiera całokształt czynności poznawczych i emocjonalno – motywacyjnych dziecka.

Na koniec chciałabym przytoczyć słowa, wypowiedziane przez Papieża Jana Pawła II na jednym ze spotkań z małymi pacjentami w Instytucie Pediatrii Akademii Medycznej:

**„Zabawa jest nie tylko przejawem potrzeby rozrywki czy dowodem lekkomyślności,
lecz – nawet wtedy gdy nie zdajecie sobie z tego sprawy –
jest okazją do kształtowania charakteru i pielęgnowania cnót.”**

Opracowanie:
Katarzyna Jakóbowska
psycholog
MZŻ w Lublinie

Bibliografia:

Brzezińska A.I. i in., 2011, *O roli zabawy w przygotowaniu dziecka do dorosłego życia*. „Wychowanie w Przedszkolu”, 10, 5–13.

Czub M., 2013, *Nauka czy zabawa?* „Wychowanie w Przedszkolu”, 5, 5–10

Chojak M. i in., 2017, *zabawa jako warunek prawidłowego rozwoju dzieci i przygotowania studentów do zawodu nauczyciela – przykład dobrej praktyki*, Lubelski rocznik pedagogiczny, T. Xxxvi, z. 1 – 2017

Harwas-Napierała B., Trempała J., 2006, *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN

Lasota A., 2007, *Symboliczne ujmowanie rzeczywistości we wczesnym dzieciństwie.*, „Psychologia rozwojowa”, t. 12, nr 1, 13-21

Lubomirska K., 2006, *Zabawa i jej znaczenie dla rozwoju dziecka w poglądach Lwa S. Wygotskiego*. „Wychowanie w Przedszkolu”, 3, 4–7.

Minczakiewicz E., 2013, *Zabawy i zabawki niezwykle*. „Blżej Przedszkola”, 1, 18–22

Przetacznik-Gierowska M., Tyszkowa M., 2006, *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN

Wenner M., 2009, *Zabawa obowiązkowa*. „Psychologia Dziś”, 1 (12), 32–37.